

УДК 39(477.85)

© Світлана Герегова
(Чернівці)

РОЛЬ СИДОРА ТЕРЛЕЦЬКОГО
У СТАНОВЛЕННІ УКРАЇНСЬКОГО
ТЕАТРАЛЬНОГО МИСТЕЦТВА
НА БУКОВИНІ

У статті аналізується творча діяльність уродженця буковинського краю, актора і режисера Сидора Терлецького. Визначається його роль у становленні українського театрального мистецтва на Буковині, що, в свою чергу, сприяло піднесення національної свідомості буковинців у важкий період функціонування у краї режиму королівської Румунії.

Ключові слова: театральне мистецтво, трупа, актор, режисер, буковинський край, суспільна свідомість, національне відродження.

С. Герегова

Роль Сидора Терлецкого в становлении
украинского театрального творчества
на Буковине

В статье анализируется творческая деятельность выходца из буковинского края, актера и режисера Сидора Терлецкого. Определяется его роль в становлении украинского театрального творчества на Буковине, что, в свою очередь, способствовало поднятию национального сознания буковинцев в тяжелый период функционирования в крае режима королевской Румынии.

Ключевые слова: театральное творчество, труппа, актер, режиссер, буковинский край, общество, национальное сознание, национальное возрождение.

S. Geregova

The Importance of Sydir Terletskyi in Ukrainian
Dramatic Arts Establishing in Bukovyna

The article canvases Sydir Terletskyi's theatre activities – a native of Bukovyna, an actor and a stage director. Of particular importance is Sydir Terletskyi's value for Ukrainian dramatic arts establishing in Bukovyna, promoting the Bukovynians' national consciousness rise, their vigor and enthusiasm in tough time of the Romania royal regime.

Keywords: theater, troupe, actor, director, Bukovina region, social awareness, national revival.

Всеохоплюючий характер духовної культури не лише забезпечує загальний рівень знань у суспільстві, а й передачу від покоління до покоління основних досягнень культури. Одним із дієвих засобів відродження духовності й культури, джерелом національної гідності й самоствердження стає

дослідження сторінок історії рідного краю. У цьому контексті важливим є дослідження постатей буковинців, зокрема представників мистецької еліти, крізь призму життедіяльності яких можна визначити особливості розвитку духовної культури, яка мала потужний вплив на становлення національної свідомості буковинців у другій половині XIX – першій половині ХХ ст.

У ряду таких діячів можна сміливо назвати актора і режисера Сидора Івановича Терлецького, який стояв біля витоків українського театру в буковинському краї, що два десятиліття діяв у жахливих умовах королівсько-румунського режиму, залишивши по собі помітний слід не лише у розвитку театрального мистецтва на західноукраїнських землях, а й загалом в історії української культури. С. Терлецький зробив значний внесок у справу піднесення національної свідомості буковинців, які потерпали від чужоземного поневолення.

Варто зауважити, що витоки українського театрального мистецтва на Буковині сягають другої половини XIX ст., коли відбувалось пробудження національної свідомості українців краю на тлі складних економічних і суспільно-політичних процесів. Для розуміння цих процесів важливе значення мають праці С. Смаль-Стоцького «Буковинська Русь. Культурно-історичний образок»¹, а також В. Доманицького «Про Буковину та життя буковинських українців», в якій автор, зокрема, зазначав: «Стільки бачимо на маленькій Буковині усіх товариств, що громадське життя там справді є і його добре знати»². Цінна інформація міститься у колективній монографії «Буковина: її минуле і сучасне»³, що написана представниками української діаспори (переважно вихідцями з Буковини).

Становище західноукраїнського театрального життя висвітлюється у праці Б. Кордіані «На оновленій землі. Український радянський театр в західних областях УРСР»⁴. А однією з перших праць, присвячених розвитку культурно-мистецького життя на Буковині є книга Кузьми Демочка «Мистецька Буковина» (1968)⁵. Автор, розповідаючи у коротких нарисах про талановитих акторів, співаків, музикантів, зокрема І. Дудки, С. Терлецького та інших, дає нам можливість прослідкувати процес творення театрального мистецтва у діорадянській Буковині. Ця книга була перевидана у 2008 р. сином автора – науковцем-істориком В. К. Демочком уже під назвою «Мистецька Буковина. Нариси з минулого»⁶.

Коротка інформація про С. Терлецького вміщена в Енциклопедичному довіднику «Митці України»⁷, а деякі портретні риси та напрямки діяльності актора й театрального діяча С. Терлецького знайшли своє відображення у доробку засłużеного працівника культури України Тадея Сулятицького⁸, який упродовж 1969-1997 років очолю-

вав Чернівецький музично-драматичний театр імені Ольги Кобилянської. Варто зазначити, що передмова до цього видання написана дослідником історії театрального мистецтва на західноукраїнських землях Р. Пилипчуком⁹, – академіком Академії мистецтв України, заслуженим діячем мистецтв України, у науковому доробку якого є також праця, присвячена безпосередньо початкам театрального мистецтва на Буковині «Український аматорський театр на Буковині (ІІ пол. XIX – поч. ХХ ст.)»¹⁰.

Осмислюючи проблеми соціально-економічного та суспільно-політичного життя Буковини другої половини XIX – початку ХХ ст., зазначимо, що саме цей період можна назвати визначальним для становлення національної культури буковинського краю: широкі верстви міщан та інтелігенції, усвідомлюючи свої національні інтереси, прагнули забезпечити кращі умови для розвитку рідної мови, літератури, мистецтва, освіти та активними діями і своєю творчістю, спрямованою на підняття духу поневоленого народу, відстояти свої національні права. У цей час з'являються культурно-просвітницькі товариства на Буковині.

Незважаючи на несприятливі умови політичного, соціально-економічного і культурного розвитку та певну ізольованість Буковини, у Чернівцях з'явилась ціла плеядя творчих особистостей – письменників загальноукраїнського виміру: Юрій Федькович, Сидір та Григорій Воробкевичі, Осип Маковей, Ольга Кобилянська. Завдяки зв'язкам між українською творчою інтелігенцією Західної та Наддніпрянської України на Буковину приходили звістки про початок демократичних змін на території Російської імперії. Так, Ольга Кобилянська в листі до Христини Алчевської на Велику Україну, де вже розпочалася боротьба за створення української держави, 29 квітня 1917 року, писала: «Тепер у Вас на Україні таке гаряче, пориваюче життя, стільки праці – хто б був сього ще недавно сподівався. Скільки сердець, умів воскресло, скільки сплячих проснулося, Боже!... В мене ще нема ні супокою, ні рівноваги в душі. Ми тут на своїй землі так, як полонені, – і не знаємо, куди нас призначать»¹¹.

З листопада 1918 року на Буковинському вічі українське населення краю «призначило» собі бути разом зі всією Україною, проте вже у листопаді того ж року, порушуючи елементарні міжнародні норми і закони, Північну Буковину загарбала Румунія. Окупанти одразу повели наступ на політичні й культурні права українського населення із забороною українських національно-культурних та економічних організацій. У краї був встановлений режим колоніального терору.

Румунська влада стверджувала своє право приижувати людську гідність українців, намагаючись

забрати у них хоч якийсь шанс для порятунку від жорстокого політичного режиму, придущуючи навіть маленькі паростки визвольного руху на Буковині. Не лише для українців, а й для німців, євреїв життя стало сутужним: населенню краю «рекомендували» розмовляти лише офіційно (румунською) мовою, а в 1927 році на Північній Буковині уже не було жодної української школи. Характеристика того періоду яскраво відображенна у листі О. Кобилянської до українців у Канаді: «Тутешнє життя, а особливо не румунам, стає з дня на день невідрядніше. Нема сонця в наших вікнах, нема і в душі... А то так хотілося би ще дещо для того свого бідного народу оставити, так хотілося би до сходу сонця дожити...»¹².

Тому так важливо дослідити становлення в умовах румунської окупації українського театрального мистецтва на Буковині та визначити роль у цьому становленні актора і режисера С. Терлецького.

Звертаючись до витоків театрального мистецтва у краї, тобто до появи його перших паростків, зауважимо, що велике значення у цьому мали гастролі наприкінці 60-х років у Чернівцях «Руського народного театру» – мандрівного професійного театру (під опікою Львівського товариства «Руська бесіда» та очільництвом Омеляна Бачинського)¹³. Його гастрольні виступи не лише активізували інтерес буковинських українців до театрального мистецтва, а мали значний вплив на становлення національної свідомості буковинських українців.

У березні 1884 року в Чернівцях було засновано «Перше руське драматичне товариство», почесним головою якого було обрано С. Воробкевича, а його ядром стала група колишніх акторів Львівського театру товариства «Руська бесіда» – М. Коралевич (чоловік Т. Романович) псевдонім М. Душинський, сама Теофіла Романович та її сестра – Марія Романович. Почесним членом товариства став Ю. Федькович. Вистави відбувались у приміщеннях чернівецьких товариств «Руська бесіда» та «Союз», а згодом і в залі міського німецького театру. За перші півтора року свого існування воно досягло значних успіхів. На його основі виникло товариство «Буковинський Боян». Окрім вистави влаштовували аматори товариств «Союз» та «Міщанська читальня». Після певного спаду аматорська творчість знову пожвавилася у зв'язку з виникненням товариств «Міщанський хор» та «Буковинського Бояна».

Глибокий слід у пам'яті буковинців залишили гастролі галицького театру під керівництвом Йосипа Стадника, талановитого і досвідченого актора, здібності і енергію якого помітив відомий театральний діяч Микола Садовський¹⁴. З 1908 по 1914 роки театр товариства «Руська бесіда» на чолі з

Стадником майже щоліта відвідував Чернівці. Як назначала газета «Буковина», коли трупа Стадника завітала в Чернівці, вона вже мала добру школу Садовського і могла сміливо змагатися з місцевим німецьким театром¹⁵. В репертуарі театру були оригінальні та перекладені українською мовою драми і комедії.

Під час гастролей театру Й. Стадника у Чернівцях в якості статиста брав участь і буковинець С. Терлецький (пізніше – майбутній організатор і режисер українського театру на Буковині). Коли йому виповнилось 18 років, 1910 року він поповнив трупу театру. Під творчою опікою Й. Стадника, який дружив з Амвросієм Бучмою, С. Терлецький пройшов школу реалістичного супільного мистецтва, гартувався як майбутній організатор, актор і режисер українського театру на Буковині. Тут доля звела його з такими світочами українського театрального мистецтва, як Катерина Рубчакова, Софія Стадникова, Микола Бенцаль, Іван Рубчак.

Але все це були лише «швидкоплинні» вистави заїжджих труп, той дійсний осередок, який діяв би у Чернівцях, лише створювався. На думку Т. Сулятицького, підмурок для заснування українського театру на Буковині зробив Іван Захарко, який пізніше у своїх «Споминах з провінційної сцени» та «Як ми врятували оберок», так згадував про свої перші роки перебування в театрі: «Мені здавалося, що лише театр – життя, а все інше – пусте... Я був у захопленні від усього...»¹⁶.

«Руський селянський театр» розпочав свою роботу, показуючи вистави у приміщенні Музичного товариства (тепер – Чернівецька обласна філармонія), першою з яких була вистава «Не судилось» Михайла Старицького, що відбулась 4 квітня 1905 року. З 1907 року театр отримав назву «Буковинський народний театр»¹⁷. Це був перший напівпрофесійний театр в Чернівцях, в якому І. Захарко був не лише організатором і режисером, але і актором. На жаль, у 1910 році через несприятливі матеріальні умови, утиски і заборони театр припинив своє існування. І. Захарко продовжував працювати в аматорських гуртках аж до початку першої світової війни.

У подальшому становленні театрального мистецтва на Буковині взяв активну участь уже згадуваний Сидір Терлецький, народився 7 червня 1892 р. в родині тесляра, що мешкала у буковинському краї. До речі, дані щодо місця народження майбутнього актора різняться: наприклад, у виданні К. Демочка «Мистецька Буковина» вказано м. Чернівці¹⁸, а в бібліографічному покажчику за «Памятаймо! Знаменні та пам'ятні дати Буковини в 2008 році» зазначено с. Барбівці (нині село Брусниця Кіцманського району)¹⁹.

Навчаючись у школі, хлопець вирізнявся гарним голосом, захоплювався мистецтвом, брав

участь в театральних виставах, зокрема й галицької групи. Згодом закінчив курси вищої народної освіти в Чернівцях. З вісімнадцяти років талановитий юнак опановував театральне мистецтво у колективі галицької трупи під керівництвом Йосипа Стадника, де познайомився, зокрема, з великим актором Амвросієм Бучмою, під впливом якого у нього і визріла мрія створити український театральний колектив на Буковині.

Влітку 1918 року за допомогою колег по сцені на чолі з відомою артисткою Катериною Рубчаковою С. Терлецькому вдалося створити на базі Чернівецького товариства «Руський народний дім» театр, названий «Чернівецьким українським театром «Народного дому». У його складі, як зазначає часопис «Буковина» за 1918 рік, були актори колишнього театру Львівського товариства «Руська бесіда» А. Осиповичева, К. Пилипенка, К. Козак-Вірленська, Г. Юрчакова, Ф. Лопатинська, О. Левицька та місцеві артисти М. Кракалія, Г. Яворський, О. Томоруг, К. Савицький, Ю. Борівський, І. Балевич та ін. Свої вистави театр показував у Чернівцях, Кутах та інших містах²⁰.

Проте, вбачаючи у діяльності театру «національну» загрозу для свого режиму, уже в січні 1919 року румунська влада його заборонила. Актори були інтерновані за межі Буковини разом із своїм театральним крамом. С. Терлецький, занепокоєний втратою мистецького колективу, створив власну театральну трупу із буковинців, повернувши майно колишнього «Чернівецького українського театру «Народного дому», «покриваючи усі дефіцити власними коштами», задля чого «змушений був продати останній кусник землі і батьківську хатину, що залишилась в селі Барбівцях, коло Ващівців».²¹

До 1928 року керівництво трупою здійснювало С. Терлецький, а пізніше Іван Дудич та Іван Дутка. Театральні вистави відбувались в Чернівцях один раз на тиждень у приміщенні українського «Народного дому». З 1929 року це був пересувний «Український театр у Чернівцях». Буковинські актори та аматори, за словами І. Дудича, «зимою ставили вистави в Чернівцях, а весною і літом виїжджали по містечках і селах Буковини, а восени по Бессарабії. Зимою знову поверталися у Чернівці для постановки нового репертуару... Важкий був шлях цього роз'їзного театру».²²

Поряд з надзвичайними організаторськими здібностями Сидора Івановича варто відзначити його велику акторську майстерність, завдяки якій дуже реалістичними виходили його образи. Це, зокрема, Карась («Запорожець за Дунаєм» С. Гулака-Артемовського), Виборний («Наталка-Полтавка» М. Лисенка, І. Котляревського), Лейба («Жидівка-вихрестка» І. Тогобочного), Федір Протасов («Живий труп» Л. Толстого), Семен («Хмаря»

О. Суходольського), Мефістофель («Фауст» за Й. В. Гете) та ін.²³. Цікавими були його режисерські роботи: зокрема, «За друзі своя» Товстоноса, «Воскресіння» Чубатого. За ініціативою С. Терлецького і І. Дудича буковинським письменником і культурним діячем Іларієм Карбулицьким була написана інсценізація повісті Ольги Кобилянської «В неділю рано зілля копала...», яка, на жаль, так і не знайшла свого відображення на театральній сцені через брак коштів і утиスキ з боку румунської влади.²⁴

У листопаді 1934 року обидва колективи: «Український театр у Чернівцях» і «Драматична секція при товаристві «Буковинський Кобзар», не зважаючи на заборони та утиски з боку румунської влади, були об'єднані під назвою останньої і продовжили свою діяльність. Театр працював у надзвичайно тяжких умовах постійної матеріальної скрути, переслідування поліцією, цензурних утисків. Заборони, арешти і злідні – така була доля Українського театру в Чернівцях у роки окупації. У 1938 році товариство «Буковинський Кобзар» було заборонено згідно із розпорядженням румунської поліції. Театр став автономною Драматичною секцією товариства «Руська бесіда» у Чернівцях, яка працювала в Українському народному домі.²⁵

Проте навесні 1939 року С. Терлецькому та ще чотирьом провідним артистам влада заборонила виступати на сцені з тієї причини, що вони начебто підбурювали народ до антидержавного спротиву. Щоб заробити бодай на необхідне, Сидір Іванович змушений був заробляти на прожиття, продаючи тютюн.

З приходом радянської влади на Буковину С. Терлецький знову повернувся на театральну сцену. Він став художнім керівником новоорганізованого Чернівецького українського драматичного театру, який був розташований у приміщенні колишнього німецького міського театру, де до липня 1940 року працював румунський театр «Teatru National»²⁶. Проте влада змінила далекоглядні плани С. Терлецького щодо розвитку українського театрального мистецтва на Буковині: боячись посилення у театрі «національного елементу», художнім керівником призначила заслуженого артиста УРСР Семена Ткаченка «із прибулих», а С. Терлецький залишився актором театральної трупи.

На початку січня 1941 року трупу Чернівецького українського драматичного театру «підсилили» акторами Харківського театру ім. Ленінського комсомолу. Очолив новоорганізований Чернівецький державний український драматичний театр заслужений артист УРСР Іван Юхименко, а досвідчений актор і організатор буковинського театру С. Терлецький став його заступником.²⁷

За нової румунської окупації Чернівців нова влада одразу заборонила діяльність існуючих культурно-мистецьких товариств, народних читалень, закрила Український народний дім, місцеві газети і видавництва тощо. Румунська сигуранца почала переслідування місцевої української інтелігенції, Терлецькому загрожував розстріл. Група патріотично налаштованих буковинських акторів, у тому числі і С. Терлецькому разом із доношкою Н. Василів (Терлецькою), перебралися до Галичини²⁸. Там він вступив до трупи Коломийського українського окружного театру, яким керував Іван Когутяк. Щоб прожити самому й утримувати сім'ю, він влаштовував платні концерти з читанням поезій Т. Г. Шевченка, мистецькі вечори у галицьких містах і селах. Проте діяльність С. Терлецького привернула увагу гестапо, що закінчилось його арештом як очінця у серпні 1943 року, та перебуванням у Коломийській, а пізніше у Львівській в'язницях, де він чекав на приведення в дію смертної кари.

Після гестапівських катівень С. Терлецький став в'язнем концентраційного табору Аушвіц (Освенцим). На його лівій руці з'явилось татуювання: табірний номер 154582, який «передбачав» важку працю у жахливих умовах перебування. У другій половині 1943 року С. Терлецький опинився у Бухенвальді. Одинадцять місяців страшного життя він провів у цьому пеклі, де катування чергувалися з каторжними роботами. 24 серпня 1944 року під час бомбардування союзницькою авіацією бухенвальдських заводів гестапівці загнали кілька тисяч в'язнів, серед яких був і С. Терлецький, у замінований ліс. Та доля була прихильною до нього: він залишився живим. З кінця вересня того ж року його перевели для роботи на каменоломні до табору «Дора», що містився у Зархенхаузені (в Тюрінгії).

У квітні 1945 року у числі інших в'язнів концтабору «Дора» Терлецький був відправлений до табору Берхен-Бельзен. За планами гітлерівців, ці в'язні підлягали поступовому знищенню, але цьому завадив раптовий наступ союзницьких військ. 15 квітня 1945 року немічний Сидір Іванович потрапив у госпіталь. Можна лише дивуватись, скільки сил дала доля великому актору, якому дивом вдалося вижити у фашистських катівнях.

У своїх листах до дітей, які залишились в Україні, він писав: «Внаслідок жахливих тортуру, рабської праці, голоду і холоду, психічних депресій я зломився, винісши з них заскороджених трупами катакомб невиліковні недуги... Монотонно проходили будні в сірих шпитальних мурах, безмежна туга огортала мене за вами, за рідною стороною, де я народився, жив, творив і терпів... І мені чомусь вічно ввіжалась моя могила на чужій, ворожій землі». Із його знеболеної душі вийшли рядки до сина, де він вказував, що не зі своєї волі опини-

вся за межами рідної батьківщини: «...Мене привезли сюди в кайданах», і далі: «Не можу я жити на чужині. Все мені тут холодне і непривітне... Велика сила то – Батьківщина, рідна сторона»²⁹.

Погіршення стану здоров'я С. Терлецького не дало йому можливості добиватися дозволу повернутись на батьківщину. 8 лютого 1953 р. він помер на німецькій землі, де його поховали незнайомі люди. Протягом тривалого часу, на жаль, була відсутньою інформація про точне місце знаходження останнього пристанку С. Терлецького.

Лише у 2000 році від колишнього учителя із села Мамаївці Богдана Федоровича, який із 1940 року мешкав у Німеччині, до редакції газети «Буковина» на адресу дослідника історії Чернівецького драматичного театру імені Ольги Кобилянської Т. Сулятицького надійшла інформація, що останні роки життя С. Терлецького пройшли у Бад-Зальцбуфлені (Німеччина), де актор і був похований³⁰. Так, у листі емігранта із Німеччини згадував: «Ніколи не забуду понурий день його похорону й половину розритої ями-гробу наповненої водою. Сімох нас супроводили його на вічний спочинок...»³¹, а також наголошував на жахливому стані могили Терлецького, без напису й хреста. Натомість у нарисі Т. Сулятицького, присвяченому театральному життю Чернівців, і вміщенному у виданні «Чернівці: історія і сучасність» (2009) зазначено, що С. Терлецького поховано у м. Обернберзі³².

Проаналізувавши діяльність С. Терлецького як актора, режисера та організатора українського театру у Чернівцях, можна констатувати його важому роль у становленні українського театрального мистецтва на Буковині та у справі утвердження національної свідомості буковинців у важкий період панування режиму королівської Румунії в краї. Це є підставою для зарахування імені С. Терлецького до числа видатних осіб української культури.

Без сумніву, завданням істориків є не лише дослідження життя й діяльності, а популяризація імені нашого краянина Сидора Івановича Терлецького серед широкого загалу буковинців. В історії його життя й діяльності ще залишається чимало недосліджених аспектів: потребує уваги листування Терлецького в останні роки життя у Німеччині з рідними та друзями, зокрема, з артистом Амвросієм Бучмою, де, за словами останнього, він просив допомоги у поверненні на батьківщину. У цьому контексті приходять на думку рядки із листа С. Терлецького: «Жах огортає, коли приходить на думку, що доведеться помирати на чужині... Але коли це станеться, то не хочу, щоб мої кості тут спочивали вічно. Моїм єдиним бажанням було б відпочивати біля моїх дорогих батьків, під тихими крислатими липами. Може, там хтось здогадається та навідає того, хто, живучі, горів для мистецтва і згорів навіки»...³³

¹ Смаль-Стоцький С. Буковинська Русь: Культурно-історичний образок. – Чернівці: Товариство «Руська Рада»., 1897. – 294 с.

² Доманицький В. Про Буковину та життя буковинських українців. – Чернівці: Зелена Буковина, 2004. – С. 56.

³ Буковина: її минуле і сучасне (під редакцією Квітковського Д., Бринзана Т., Жуковського А.). – Париж-Філадельфія – Дейтройт, 1956. – 956 с.

⁴ Кордіані Б. На оновленій землі. Український радицький театр в західних областях УРСР. – К.,1960. – 145 с.

⁵ Демочко К. Мистецька Буковина: – К.: Мистецтво, 1968. – 176 с.

⁶ Демочко К. Мистецька Буковина: Нариси з мінулога. – Чернівці: Книги-ХХІ, 2008. – 336 с.: іл.

⁷ Терлецький Сидір Іванович // Митці України: Енцикл. довідник / Упоряд. М.Г. Лабінський, В.С. Мурза; За ред. А.В. Кудрицького. – К., 1992.- С. 572.

⁸ Сулятицький Т. Чернівецький український музично-драматичний театр ім. О.Кобилянської. Нарис історії. – Чернівці: Золоті літаври, 2003. – 212 с.

⁹ Пилипчук Р. Театр на західноукраїнських землях // Український драматичний театр: Нариси історії в 2 томах. – К., 1967. – Т.2. – 647 с.

¹⁰ Пилипчук Р.Я. Український аматорський театр на Буковині (ІІ пол. XIX – поч. ХХ ст.) // Народна творчість та етнографія. – 1964. – №1. – С.46.

¹¹ Кобилянська О. Твори: У 5 т. – К.: Держлітвидав України, 1963. – Т. 5. – С. 625-626.

¹² Вознюк В. Зв'язки О. Кобилянської з українською еміграцією Канади та США в 20-30-х рр. //Наук. віsn. Черн. ун-ту: Зб. наук. пр. – Чернівці: Рута, 1999. – Вип. 58-59: Слов'янська філологія. – С. 148-152.

¹³ Демочко К. Мистецька Буковина: – К.: Мистецтво, 1968. – С.27.

¹⁴ Демочко К. Вказ. праця. – С.39.

¹⁵ Львівський руський театр в Чернівцях // Буковина. – 1908. – 22 квіт. – С.2-3.

¹⁶ Захарко І. Спомини з провінційної сцени // Буковина. – 1905. – 23 лип.; Захарко І. Як ми уратували оберок? // Буковина. – 1908. – 28 верес. – С.1.

¹⁷ Сулятицький Т. Вказ. праця. – С.14.

¹⁸ Демочко К. Вказ. праця. – С.91.

¹⁹ Сидір Терлецький // Памятаймо! (Знаменні та пам'ятні дати Буковини в 2008 році): Бібліогр.показчик. – Чернівці: Рута, 2008. – С.49.

²⁰ Український театр «Народного дому» // Буковина. – 1918. – 23 серп.

²¹ Интерв'ю Сидора Терлецького // Час. – 1932. – 16 квіт.

²² Дудич І. З історії українського театру на Буковині // Рад. Буковина. – 1961. – 20 черв.

²³ Демочко К. Вказ. праця. – С.91.

²⁴ Новицька С. Сидір Терлецький: творчість і доля // Буковин.віче. – 2002. – 5 червня (№42).

²⁵ Руснак В. Нарис історії українського театрального мистецтва на Буковині по 28 червня 1940р. // Наш театр. Книга діяльності українського театрального мистецтва. – Нью-Йорк – Париж – Сідней – Торонто, 1975. – Т. 1.- С.194.

²⁶ Буковина. – 1940. – 12 лип.

²⁷ Сулятицький Т. Засновник українського театру Буковини // Час. – 2002. – 31 трав. (ч.22). – С.10; 7 черв. (ч.23). – С.10.

²⁸ Дуда А., Стариц В. Буковинський курінь в боротьбі за українську державність. – Чернівці, 1995. – С. 107-116.

²⁹ Див.: Демочко. Вказ. праця. – С.97-98.

³⁰ Енциклопедія українознавства. Словникова частина (ЕУ-ІІ). Доповнення. – Париж, Нью-Йорк, 1995. – Т. 11. – С. 381.

³¹ Сулятицький Т. Засновник українського театру Буковини // Час. – 2002. – 31 трав. (ч.22). – С.10; 7 черв. (ч.23). – С.10.

³² Чернівці: історія і сучасність. Ювілейне видання до 600-річчя першої писемної згадки про місто [Кол. монографія] В.М. Ботушанський, С.В. Біленкова, О.В. Добржанський та ін. За заг. ред. В.М. Ботушанського. – Чернівці: Зелена Буковина, 2009. – С.449.

³³ Див.: Демочко К. Вказ.праця. – С.98.

40s of the twentieth century. The author concludes that famines led to the breakdown of the historical memory of the Ukrainian people, and to the decline of education and culture in Ukraine

Keywords: famine, death, loss, cannibalism, morality, psyche.

Наслідки голодоморів для українського народу трагічні. Він зазнав великих втрат у демографічній статистиці. Але якщо кількість голодуючих у південних губерніях України збереглася, то число померлих від голоду в цей період ніде не зазначено і його вже ніхто не встановить. Причина та, що регулярної статистики з цієї проблеми не велося. У багатьох голодуючих повітах державні установи – сільські ради через масову голодовку не діяли, або їх співробітники самі неспроможні були виконувати свої функції через голод. Вище ж керівництво, в першу чергу московське, й не було зацікавлене у визначенні кількості померлих. Адже в перші півроку існування голоду в Україні центральною владою замовчувалося. А якщо «не було» голодуючих, то не могло бути і померлих від голоду. Тому ті окремі статистичні дані, які збереглися, неповні і неточні. Вони не можуть подати узагальнюючу кількість загиблих від голоду. Крім того, на цю кількість накладається число померлих від інфекційних хвороб, епідемія яких була в 1920 і 1921 рр. У 1920 р. хворіло плямистим, поворотним, черевним тифом, холерою, дизентерією 1 001 927 осіб, а в 1921 р. – цими ж хворобами і віспою – 626 217. Разом – 1 727 916 осіб¹. Багато з них померло. Голод звичайно прискорював і захворювання, і смерть.

У ці роки також багато загинуло в період повстанського руху, який продовжувався аж до кінця квітня 1924 р.

Уперше була спроба визначення чисельності захворюваності та смертності серед голодуючих у «Звіті Центральної комісії по боротьбі з наслідками голоду» при ВУЦВК про чисельність, харчування, захворюваність та смертність серед голодуючих, опублікованому в 1923 р. У ньому йдеться лише про 1921–1922 рр. У цьому звіті, на жаль, відповіді на поставлене у заголовку питання немає. У ньому йдеться про те, що «здається можливим на основі даних весняного опитування 1922 р. дуже приблизно гадати про зміну кількості населення для господарств, які уціліли в 1922 р. у голодуючих районах». Тобто мова йде лише про уцілі господарства, а неуцілі випали з-під рахунку. А таких зруйнованих, покинутих було більше. І далі: «...За приблизними підрахунками, в уцілілих господарствах у п'яти голодуючих губерніях вибуло 166 тис. осіб; природний приріст у цих губерніях повинен був дорівнювати у круглій цифрі 70 тис. осіб. Число вибулих перевищує природний приріст більше ніж вдвічі; загальна втрата, – підкреслюється у зві-

УДК [94(477):338.439.053.32]«1932/1933»

© Петро Брицький
(Чернівці)

ДЕМОГРАФІЧНІ І СОЦІАЛЬНІ НАСЛІДКИ ГОЛОДОМОРІВ РАДЯНСЬКОЇ УКРАЇНИ

У статті висвітлюються трагічні демографічні і соціальні наслідки голодоморів в Україні у 20–40-х роках ХХ століття. Автор робить висновок, що голодомори привели до розриву історичної пам'яті українського народу та до занепаду освіти й культури в Україні.

Ключові слова: голодомор, смертність, втрати, канібалізм, мораль, психіка.

П.Брицький

Демографические и социальные последствия голодоморов советской Украины

В статье освещаются трагические демографические и социальные последствия голодоморов в Украине в 20–40-х годах XX века. Автор делает вывод, что голодоморы привели к разрыву исторической памяти украинского народа и к упадку образования и культуры в Украине .

Ключевые слова: голодомор, смертность, потери, каннибализм, мораль, психика.

P.Brytskyy

Demographic and Social Consequences of Famines in Soviet Ukraine

The article highlights the tragic demographic and social consequences of famine in Ukraine in the 20s –